

ÜNİTE II

CÜMLE (TÜMCE) BİLGİSİ

A. CÜMLENİN ÖGELERİ

B. CÜMLENİN YAPISI

C. CÜMLEDE ANLAM

1. Cümlede Anlamın Oluşması
2. Bildirdikleri Anamlara Göre Cümleler
 - a. Haber Cümleleri
 - b. Dilek-İstek, Soru Cümleleri
 - c. Olumlu, Olumsuz Cümleler
3. Anlamlarına Göre Cümleler
4. Anlatım Bozuklukları

BU BÖLÜMÜN AMAÇLARI

Bu ünitenin sonunda;

- * Cümleyi öğelerine ayırabilecek, öğelerin cümledeki işlevlerini belirleyebilecek,
- * Cümlelerin yapısını belirleyebilecek, yapıyla anlam arasındaki ilişkiyi kurabilecek,
- * Cümlede anlamın oluşmasını belirleyebilecek,
- * Haber cümlelerini ayırabilecek ve işlevlerini belirleyebilecek,
- * Dilek-istek ve soru bildiren cümleleri ayırabilecek, bu tür cümlelerin işlevini belirleyebilecek,
- * Olumlu, olumsuz cümleleri ayırabilecek, işlevlerini belirleyebilecek,
- * Anlamlarına göre cümleleri ayırabilecek ve bu cümlelerin işlevlerini belirleyebilecek,
- * Anlatım bozukluğunun nedenlerini belirleyebileceksiniz.

NASIL ÇALIŞMALIYIZ?

- * Bu üniteye yer alan metinleri dikkatle okuyunuz.
- * Hazırlık bölümlerindeki sorularla ilgili gerekli araştırmaları yapınız.
- * Anlamını bilmediğiniz sözcüklerin ve kavramların karşılıklarını sözlükten bulunuz.
- * Size yöneltilen soruları cevaplayınız.
- * Öğrenmede zorluk çekiyorsanız yazarak çalışınız.
- * Üniteyi kavramadan diğer üniteye geçmeyiniz.

A. CÜMLENİN ÖGELERİ

HAZIRLIK

Cümlede hangi ögeler bulunur? Bu ögelerin bulunmaması anlamda bir eksiklik yaratır mı? Araştırınız.

AÇIKLAMALAR

Hiç durmadan köyden çıktı. Biz de ardı sıra yürüyorduk.

Toprağı nasıl süreceğini merak ediyorduk. Üç kocaman pullukla toprağı aktarmaya başladığı zaman sevinçle bağıştık, ardında bıraktığı derin izde koşmaya başladık. Geride kalan atlılar ha bire atlarını kamçılıyorlardı. Ne oldu, neden geriledim bilmiyorum, birdenbire yapayalnız kaldığımı gördüm. Yürümeye takatım yoktu. Traktör durmadan uzaklaşıyor ben güçsüz, arkasından bakıyordum. Bu koca dünyada benden daha mutlu insan yoktu gene. Neye sevindiğimi de bilmiyordum. Suvankul'un köye ilk traktörü getirmiş olması mı, yoksa çocuklarımın bu kadar büyümüş, babalarına bu kadar benzemeleri mi sevindirmişti beni? Arkalarından bakıyor, ağlıyordum. Oğullarım benim! hep böyle babanızla omuz omuza olun. İnsan olun bir de. Başka bir şey istemem.

Cengiz Aytmatov

Yukarıdaki metni inceleyiniz. Metin birtakım cümlelerden, cümleler de sözcüklerden oluşmaktadır. Sözcüklerin her birinin bir anlamı olmasına rağmen bir yargı ifade etmezler. Bir duygu, düşünce ve istekler yargı ifade eden cümlelerle dile getirilir.

“Traktör hiç durmadan köyden çıktı.

Biz de ardısıra yürüyorduk.

Toprağı nasıl süreceğini merak ediyorduk.” cümlelerinde bir yargı bulunmaktadır.

Bir dil çeşitli birimlerden oluşur. Bunların başında ses, hece, sözcük, tamlama ve sözcük grupları gelir. Bu sözcüklerin her birinin kendi başına bir anlamı ya da görevi vardır. Ancak bunlar dilde iletişim kurmada yeterli olamazlar. İletişim aracı olması için dil birliklerinin bildirme, belirtme, yaptırma görevlerinin olması gerekir.

Yukarıda belirtilen birimlerden ses, hece, sözcük, tamlama ve sözcük grupları dilin bildirme, belirtme ve yaptırma görevlerini gerçekleştirmeye yetmez. Yani bir iletişim aracı olarak kullanılmaz. Ancak bu birimler bir düzende belli kurallar içerisinde sıralanır ve bir yargı belirtirse bir anlam taşır.

Bu özelliğiyle cümle bir yargı bildiren anlamlı en küçük birimdir. Sözcüklerin elbette tek başlarına bir anlamları vardır. Bir duygu, düşünce veya bir kavramı karşılarlar. Ancak bir duygu, düşünce ve isteği karşımızdakine anlatma, iletme gücünde değildir.

Bu bakımdan dil birimlerinin bir düzende sıralanması ve bir veya birkaç yargıyı içermesi gerekir.

Bu açıklamalar ışığında cümle şöyle tanımlanabilir:

Bir veya birden fazla yargıyı içeren düşünce, istek belirten dil birimine cümle denir.

Bir cümlede anlam, anlatım ve yargı birliği vardır. Cümlede anlam birliği duygu düşünce ve isteğin tam olarak bildirme gücünden; anlatım birliği, anlatımın tek kalıbı olduğundan; yargı birliği yargı bildiren bir dilbirliği olduğundan kaynaklanır.

Cümlede sözcük sayısı sınırlı değildir. Bu sayı konuşan ya da yazan kişinin isteğine göre değişir. Ancak tek sözcükten oluşan cümleler de vardır.

“Ahmet İstanbul’dan geldi mi?” sorusuna cevap olarak verilen “Geldi.” tek sözcüklü bir cümledir.

Cümlelerin ögeleri

Türkçe cümlelerde dört öge bulunur:

1. Yüklem
2. Özne
3. Nesne (Düz Tümleç)
4. Tümleç

Bu ögelerden cümlede mutlaka bulunması gereken yüklem ile öznedir. Bunlara cümlelerin temel ögeleri denir. Nesne ve tümleçler cümlelerin anlamını tamamlayan (tümleyen) yardımcı ögelerdir.

Cümlede yukarıda belirtilen ögeler gelişigüzel sıralanmaz. Ögelerin kullanım amacına aykırı olarak sıralanması cümlelerin anlatım gücünü zayıflatır ya da ters anlamlara yol açabilir.

Cümlede bu ögeler belirli ilkelere göre sıralanır.

Bunlar:

a. Türkçenin cümle yapısında temel ögeler sonda bulunur; yardımcı ögeler daha önce gelir. Yüklem sonda bulunması düz cümle için geçerli bir kuraldır. Devrik cümlelerde yüklem, başta, ortada bulunabilir.

b. Türkçe cümlelerde, anlamı özellikle belirtmek istenen ögeler yüklem yanlarında bulunur. Bu öge cümle vurgusu ile belirtilir.

“Ahmet İstanbul’dan dün geldi.” Cümlesinde zaman anlamı; “Ahmet dün İstanbul’dan geldi.” cümlesinde ise yer anlamı öne çıkartılmıştır.

1. Yüklem

“Kalafat kepçeyi baş üstüne koydu ve kendisi de mağaranın deliğinden fırladı:

– Ulan Sotiri, bulamadın mı öteki livarı? Ver şimdilik oradan çapçağı, dedi.

Çapçağı ben uzattım.

Sotiri kış altından boğuk boğuk:

– Bulamıyorum livarı usta, diyordu.

Mağarayı ayı balığına bırakıp Sivri’nin Yazısı’ya bakan kıyısına çıktık. Sarıdalı çakıla çektik.”

Sait Faik Abasıyanık

Yukarıdaki metni inceleyiniz. Metinde geçen iş, oluş, eylem bildiren sözcükleri bulunuz.

Metinde geçen koydu, fırlattı, bulamadın mı, var, dedi, uzattım sözcüklerinde bir eylem, bir iş, bir oluş bildirilmektedir. Bu sözcükler birer yüklemidir.

Yüklem cümlede eylem oluş, durum istek, bir hareket bildiren dil bilgisi birliğinin görev adıdır. Cümlenin temel ögesidir; tek başına bile olsa cümle oluşturabilir. Özenin yaptığı işi, öznenin durumunu oluşunun belirler, yargıyı üzerinde taşır. Yüklem olmadan cümle kurulamaz.

Etrafına bakına bakına gitti.

Gelen gidine rahmet okutur.

cümlelerinde gitti, okutur fiilleri birer yüklemidir.

Cümlede, heceler, ekler, isimler, isim tamlamaları, sıfat tamlamaları, zamirler edatlar ve söz grupları yüklem olarak kullanılır.

Aşağıdaki cümlelerin yüklemelerini bulunuz.

Yine bir sofrada sen şakraktık.

Yahya Kemal Beyatlı

Yüzbaşı yüzümüze dik dik baktı.

Ankara Türkiye’nin başkentidir.

Ak akçe kara gün içindir.

Ayağını yorganına göre uzat.

2. ÖZNE

“Sotiri ile Kalafat çalı çırpı aramaya gittiler. Ben kıyıda beyaz çakıllara oturdum. Üç adım ötemde akşamın şimdi gövermiş renklerine doğru kırmızı bacaklarını sallayan bir martıya daldım.

Martı arka üstü yatmıştı. Kırmızı ördek ayakları arasına havayı dövüyordu. Ne oluyor, diye martıya doğru gittim. Hayvanın gözleri açıldı. Güzel kafası da ara sıra sallanıyordu.

Sait Faik Abasıyanık

Yukarıdaki metni inceleyiniz. Metinde eylemi yapan varlıkları söyleyiniz.

Metinde, çalı çırpı toplamaya giden kim? Arka üstü yatan ne, martıya doğru giden kim? Yukarıdaki cümlelerde eylemi yapan bir varlık bulunmaktadır. Bunlar öznedir.

Cümlede yüklem bildirdiği, oluş ve hareketin yapıcısı ya da durumun göstericisi olan cümle ögesine özne denir. Özne cümlede sözcüklerin görev adıdır. Yüklem gibi özne de cümlenin temel ögesidir. Tek sözcükten oluşan cümlelerde dahi özne vardır. Fiillere eklenen kişi ekleri öznenin kim ya da ne olduğunu bildirir.

“Okudum.” cümlesinde, (oku-du-m) - du zaman ekinde sonra gelen -m eki (ben) Okudu-**n** (sen), okudu (o), okudu-**k** (biz) okudu-**nuz** (siz), okudu-**lar** (onlar) ekleri özneyi gösterir.

Özneler isim soylu sözcüklerdir.

Özneler çeşitli türlere ayrılır.

a. Gerçek Özne: Eylemle biten cümlelerde, etken çatılı fiil (eylem) cümlelerinde gerçek özne bulunur.

“Ahmet Efendi bahçeyi yapraklardan temizledi.” cümlesinde Ahmet Efendi gerçek öznedir. Temizleme işi Ahmet Efendi tarafından yapılmıştır.

“Bu işten sen zararlı çıkacaksın.” cümlesinde gerçek özne “sen” dir.

Yukarıdaki cümlelerin fiillerle bitiğine ve etken çatılı olduklarına dikkat ediniz.

b. Gizli özne: Cümlede adı açıkça belli olmayan, yüklemde hareket ederek çıkartabildiğimiz özneye gizli özne denir.

“Bahçeyi yapraklardan temizledi.” cümlesinde bahçeyi yapraklardan temizleyen açıkça belli değildir. Kim temizledi sorusuna (O) temizledi cevabını alırız cümlenin özneleri o’dur.

c. Sözde özne: Edilgen çatılı fiil (eylem) cümlesiyle, edilgen çatılı fiimsilerle (eylemsilerle) kurulu isim cümlelerinde öznenin yerini tutan nesneye sözde özne denir.

Ancak belirtisiz nesneler sözde özne olabilir. Belirtili nesneler sözde özne olamazlar.

“Pencereyi açarken cam kırıldı.” cümlesinde kırılan ne sorusunun cevabı olan “cam” sözde öznedir. Camı kıran kişi, varlık belli değildir. Ancak ortada bir oluş “camın kırılması” vardır.

“Parkın ağaçları kesilmiş.” cümlesinde “parkın ağaçları” sözde öznedir. Ortada bir kesilme eylemi vardır, ancak bunu yapan belli değildir.

Bu tür cümlelerde nesne konumundaki varlıklar özne görevindedirler.

ç. Örtülü özne: Edilgen çatılı eylemlerle kurulu cümlelerde bir yardımcı sözcük aracılığıyla belirtilen özneye örtülü özne denir.

Odalar, gerçi şehirde bulunan tuluat kumpanyası tarafından tutulmuştu.

Reşat Nuri Güntekin

Yukarıdaki cümlede “odalar” sözde özne “şehirde bulunan tuluat kumpanyası” örtülü öznedir. Tutulma işini yapan kişi (kişiler)dir.

“Kar yüzünden yollar kapandı.” cümlesinde yollar sözde özne, kar örtülü öznedir.

d. Ortak özne: Sıralı cümlelerde birinde bulunan diğerlerinde bulunmayan ve hepsiyle ilgili olan özneye ortak özne denir.

Asker başını çevirdi, işi anladı ve yere atladı.

Halit Ziya Uşaklıgil

cümlesinde asker ortak öznedir. Başını çeviren, işi anlayan ve yere atlayan kişi askerdir.

Aşağıdaki cümlelerin ortak öznesini bulunuz.

Hamza yerinden kalktı, gaz lambasını kısıtı. Kapıyı usulca açtı, sofadan mutfığı dinledi.

Türkçede isimler, sıfatlar, tamlamalar, zarflar, zamirler vb. cümlede özne olarak kullanılır.

Cümlede özneyi bulmak için yükleme kim ve ne soruları sorulur.

3. NESNE (DÜZ TÜMLEÇ)

İğneyi kendine çuvaldızı başkasına batır.

Atasözü

cümlesini inceleyiniz.

Yukarıdaki cümlede batırılacak olan varlık iğne ile çuvaldızdır. Bu sözcükler nesnedir.

Nesne yüklemden etkilenen, yüklemnin etkisini üzerine alan ya da herhangi bir niteliği gösteren cümle ögesidir. Nesnenin bulunduğu cümlede bir etkilenme vardır; bu etkilenme nesneyle belirtilir.

Yukarıdaki cümlede batırılacak olan varlık iğne ile çuvaldız bu cümlelerin nesneleridir.

“Ağaçlardan çınarı çok severim.” cümlesinde sevmeye eyleminden etkilenen varlık “çınar” cümlelerin nesnesidir.

Nesneler yapıları bakımından belirtili ve belirtisiz nesne olmak üzere iki türdür.

a. Belirtili nesne: Geçişli fiillerle (eylemlerle) kurulan cümlelerde -i durum eki almış olan nesnelere belirtili nesne denir.

Bundan evvelki mektuplarını ehemmiyetle okudum.

Reşat Nuri Güntekin

cümlesinde evvelki mektuplarını isim tamlamalarından -nı/-ni (-ı/-i) durum ekini almıştır.

“Boğaz köprüsünü hiç görmemişti.

Bahçedeki ağaçları budadı.” cümlelerinde “köprüsünü, ağaçları” kelimeleri cümlelerin belirtili nesneleridir.

b. Belirtisiz nesne: Geçişli eylemlerle kurulu cümlelerde yalın durumda bulunan nesneye belirtisiz nesne denir. Belirtisiz nesnelerde -ek bulunmaz. Anlam bakımından belli olmayan bir varlığı ya da niteliği gösterir.

“Köye akşamdan haber gönderdik.” cümlesinde gönderilen haber yalın durumdadır ve cümlelerin belirtisiz nesnesidir. Burada belirli bir haber ifade edilmemektedir.

“Sonunda beklediğimiz mektup geldi.” cümlesinde mektup yalın durumda olup cümlelerin nesnesidir.

Cümlede nesneyi bulmak için neyi/ neleri, kimi/kimleri soruları sorulur.

Aşağıdaki cümlelerin nesnelerini bulunuz. Türlerini söyleyiniz.

* Kapıyı hızlı hızlı vurdu.

* Gittiği yerde iyiyi doğruyu, güzeli ve geleceği anlatmıştı.

Hasan Pulur

* Radyoda kalın bir ses anlaşılmaz bir şeyler söylüyordu.

4. TÜMLEÇ

Azize'nin karşısındaki şezlonga yine oturdum. Birbirimizin gözlerine bakıyoruz, benimkilerde ıstırap ve merhamet var. Onunkilerde ağlamak isteyen şüphelerle eski düşkünlüğünün, muhabbetinin mücadelesi var.

Zorlukla nefes alır gibi yavaş yavaş:

– Zeyno bu gece burada kalamaz mı, doktor, dedi.

– Hayır Azize, biraz daha kuvvetlenmeniz lazım, ikinize de emniyetim yok, çok konuşuyorsunuz.

Mahzun mahzun gülümsedi ve gözlerini indirdi, çocuk yüzünde öyle acı teslimiyet var ki, altüst oluyorum. Biraz sonra gözlerinde endişe ve korku ile sordu:

– Hasan nereye gitti?

– Evine bir arkadaşı gelmiş, çağırmış, oraya gitti.

Halide Edip Adıvar

Yukarıdaki cümleleri inceleyiniz. Cümleleri yer, yön, zaman, nicelik, nitelik, soru, bulunma, çıkma yönlerinden belirleyen sözcükleri bulunuz.

“Azize'nin karşısındaki şezlonga yine oturdum.” cümlesinde oturan yer bellidir. “Mahsun mahsun gülümsedi.” cümlesinde gülümseme eyleminin niteliği belirtilmeketedir.

“Hasan nereye gitti?” sorusunda bir yer kavramı vardır.

“Biraz sonra gözlerinde endişe ve korku ile sordu.” cümlesinde nitelik ve ilgi anlamı vardır.

Cümlenin anlamını türlü yönlerden zaman, nicelik nitelik yer, yön, soru yönelme, bulunma, çıkma bakımlarından belirleyen, sınırlayan anlamı daha belirginleştiren öğelere tümleç denir. Tümleç sözcüğünün anlamı da tümleyen demektir. Tümleçler anlam yönünden yüklemle bağlantılıdır. Tümleçler cümlenin yardımcı öğeleridir.

Tümleş türleri şunlardır:

a. Dolaylı Tümleş: **Yüklemi yer, yön, bulunma, çıkma vb. yönlerden tamamlayan cümle ögesine dolaylı tümleş denir.** Cümlede dolaylı tümleşler -e, -de, -den, durum eklerini alırlar. Cümleyi anlam yönünden güçlendirirler, belirginleştirirler. Her zaman bulunması zorunlu değildir.

“Naim Efendiler bu yaz Kanlıca’ya taşınmadılar.” cümlesinde Kanlıca’ya (yer belirttiği için) dolaylı tümleştir.

“Samsun’dan Erzurum’a vardık.” cümlesinde Samsun’dan Erzurum’a dolaylı tümleştir.

“Bir tatar yolda koşuyordu.” cümlesinde “yolda” dolaylı tümleştir.

Cümlede dolaylı tümleşci bulmak için yükleme nereye, nereden, kime, kimden kimde vb. soruları sorulur.

Şu cümlelerdeki dolaylı tümleşleri gösteriniz.

** Bu kitabı İngilizceden çevirmişler.*

** Mağaranın içinde Kalafat, kıpkırmızı lekelerle sular içinde hâlâ karides avlıyordu.*

Kuş artık korkunç ve garip bir karanlıkta uçuyordu.

b. Zarf Tümleşci: **Yüklemin anlamını zaman durum nitelik, nicelik, yer, yön ve soru ilgisiyle belirleyen, anlamı sınırlayan tümleşlere zarf tümleşci denir.** Zarf tümleşleri cümlelerin anlamını zaman yönünden tamamlıyorsa zaman zarf tümleşci, yer bakımından tamamlıyorsa yer zarf tümleşci, nitelik yönünden tamamlıyorsa hâl zarfı tümleşci adını alırlar.

“Uzun ince bir yoldayım

Gidiyorum **gündüz gece.**” Gündüz gece (zaman) zarf tümleşcisidir.

“Avcı Süleyman yürüye yürüye, dik bir kayalığın dibine vardı.” cümlesinde yürüye yürüye (hâl): zarf tümleşcidir. Dik bir kayalığın dibine dolaylı tümleştir.

“Kapı hızlı hızlı vuruldu.” cümlesinde hızlı hızlı (hâl) zarf tümleşcidir.

Zarf tümleşleri yalın durumda (ek almadan) ya da ismin -e, -de, -den ekleri olarak kullanılabilirler.

Cümlede zarf tümleşlerini bulmak için yükleme nasıl, ne zaman, vb. soruları sorulur.

c. Edat Tümleşci: **Edatlardan ya da başka dil birliklerinden oluşan cümleye araç, benzerlik, ilgi, eşitlik, nedenlik vb. katan cümle ögesine edat tümleşci denir.**

Artık hayatla barıştım.

Reşat Nuri Güntekin

Ağaçların sık yeşil yaprakları, elektrik ışıkları ile parlıyor.

Faik Sabri Duran

Önümden trenler gelir gider

Demir yolu ta Erzurum'a kadar.

Ceyhun Atuf Kansu

Yukarıdaki cümlelerde hayatla, ışıkları ile Erzurum'a kadar, sözleri edat tümlecidir.

Aşağıdaki metinde geçen tümleçleri gösteriniz , türlerini belirtiniz.

“Yangından kaçır gibi merdivenleri üçer üçer atlayarak indim. Ben köşkün kapısından çıkarken eli çantalı bir adam içeri giriyordu. Mahinur'u tanımakta güçlük çekmeme rağmen kocasını ilk görüşte tanıdım. Gözünde yine o altın gözlüğü, burnunun altında yine o kırık bıyıkları... Yalnız şakakları biraz ağarmış. Durdum, arkasından uzun uzun baktım. Bir vakitler öldürmeyi kurduğum bu adama karşı şimdi içimde büyük bir minnet duyuyordum. Utanmasam, arkasından koşacak, bu manasız kadını hayatımın üstünden çekip aldığı için yüzünü gözünü öpecektim. “Var ol koca arslan.” diye söylendim. “Sen olmasa idin şimdi ben, sukutu hayalin azabıyla ömrünü zehir etmiş bir bedbaht olacaktım. Saadetimi sana borçluyum. Çok yaşa sen, var ol.” Sonra bir kuş hafifliği ile İnönü gezisine doğru yürüdüm.”

Haldun Taner

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

- * Bir cümle hangi öğelerden meydana gelir?
- * Yüklemin özellikleri nelerdir?
- * Cümlede hangi sözcükler veya sözcük grupları yüklem olurlar?
- * Cümlede öznenin özellikleri nelerdir? Hangi sözcükler ya da sözcük grupları özne olabilir?
- * Nesne türleri nelerdir?
- * Nesne fiilin bildirdiği işi hangi yönüyle tamamlar?
- * Cümlede dolaylı tümlecinin işlevi nedir?
- * Cümlede zarf tümleçlerinin işlevi nedir?

B. CÜMLENİN YAPISI

HAZIRLIK

* Çeşitli metinlerdeki cümleleri inceleyiniz. Bu cümleler arasında yapı bakımından bir farklılık görüyor musunuz? Bu cümlelerde yüklem sonda mı bulunuyor? Yüklemi ortada, başta olan cümleler var mı?

* İncelediğiniz cümlelerin bazısında bir tek yargının bulunduğu bazıların ise daha çok yargı içerdiğine dikkat ediniz.

AÇIKLAMALAR

“Köroğlu:

– Yavrum İsabalı, şimdi sözün sazin sırası değil. Yeter. Kırk gündür Çamlıbel’den ayırıyım. Artık safsalamak olmaz. Sür gidelim, dedi.

İsabalı sesini çıkarmadı. ‘Ne yapalım, Ağamla Çardaklı’ya gider, sonra dönerim geri, Döne Sultan’ı alır kaçıtırım.’ diye düşündü.”

Ümit Kaftancıoğlu

Yukarıdaki metinde geçen cümleleri inceleyiniz. Metindeki cümlelerin bazısında bir, bazılarında ise birden fazla yargı bulunmaktadır. Metinde “Yavrum İsabalı, şimdi sözün sazin sırası değil.” cümlesinde bir yargı bulunmaktadır. “Yeter.” tek sözcükten oluşan bir cümledir. “Ne yapalım, Ağamla Çardaklı’ya gider, sonra dönerim geri, Döne Sultan’ı alır kaçıtırım diye düşündü.” cümlesinde birden fazla yargı bulunmaktadır.

Bu cümlelerin yapıları birbirinden farklıdır.

Bir yargı birimi olarak cümleler yapıları bakımından yalın (basit) birleşik, sıralı ve bağlı cümle olmak üzere dört türe ayrılır.

a. Yalın (Basit) Cümle: Bu cümlelerde tek yüklem ve tek yargı bulunur. Yüklem ya çekimli bir fiil ya da ek fiil ile çekimlenmiş isim soyundan bir sözcüktür. **Bir tek duygu, düşünce ve isteği yargıya bağlayan cümlelere yalın cümle denir.**

“Okudum.” “Öğrenciyim.” Akşam geldik.” cümlelerinde bir yargı bulunduğu için yalın cümledir.

Yalın cümleler bir tek sözcükten oluşabileceği gibi, daha fazla sözcükten de oluşabilir. Önemli olan sözcük sayısı değil cümlelerin yargı içermesidir.

“Ahmet nereye gitti?” üç sözcükten oluşan bir soru cümlesidir. Bu soruya karşı verilen “Bilmiyorum.” cevabı tek sözcükten oluşan bir cümledir.

“Biz hâlâ cilalı adam devrinin çelisini dolduruyoruz.” (Fahri Rıfkı Atay) cümlesinde bir yargı bulunmaktadır.

Yalın cümleler her zaman yüklemle bitmez. Yüklemler isim ya da isim soyundan olan cümleler de vardır.

“Günümüzde medeniyet ölçüsü kültür, sanat ve teknikte üstünlüktür.”

Refik Ahmet Sevengil

cümlesindeki “üstünlük” isim soyundan bir yüklemdir.

b. Birleşik Cümle: Birden çok duygu, düşünce ve isteği, yani birden fazla yargı içeren cümlelere birleşik cümle denir. Birleşik cümlelerde temel bir yargı vardır. Bu temel yargının ifade edildiği cümlecığe temel cümle denir. Diğer cümleciklere yan cümlecik denir. Yan cümlecikler anlam bakımından temel cümlecığe tamamlarlar.

Birleşik cümlelerde sıfat fiiller, zarf fiiller, isim fiiller ve şartlı çekim ekleri ile kurulmuş yan cümlecikler temel cümleye bağlanır.

“Köroğlu uzandı (1), kartal pençesini serçe kuşuna geçirir gibi(2) Döne’nin ense saçlarından destedi (3) de kıratın tergisine attı (4).” cümlesinde 1, 2, 3 nolu cümlecikler 4 nolu temel cümlecığin yan cümlecikleridir. Burada yan cümlecikler çeşitli yönlerden temel, cümlecığin anlamını tamamlamaktadırlar.

Aşağıdaki birleşik cümlelerin temel ve yan cümlecığini gösteriniz.

* Kendini bir bırakıverse, hemen uyuyacaktı.

* Köroğlunun söylediği sözler savaşın başlayıp başlamayacağını bildirirdi.

c. Sıralı Cümle: Anlamca ilgili birden çok yalın ya da birleşik cümlelerin virgül ya da noktalı virgüllerle bağlanmasıyla oluşan cümlelere sıralı cümle denir. Sıralı cümlelerde aralarında anlam bakımından ilgi ve birden çok yargı bulunur.

Sen beni bağladın, sürüttün, padişaha götürdün, kırk gün zindanlarda kaldım senin yüzünden.

Ümit Kaftancıoğlu

Köroğlu kahvesini içti, sonra aldı sazı eline, görelim orada ne dedi.

Ümit Kaftancıoğlu

Yukarıdaki cümleler sıralı cümlelerdir.

ç. Bağlı Cümle: Anlamca ilgili yalın ya da birleşik cümlelerin bağlaçlarla birbirine bağlanmasıyla oluşan cümleye bağlı cümle denir.

Köroğlu bir şamar attı ki Bolu Bey’inin gözlerinden ateş saçıldı.

Artık seni kurtaracak kimse de yok.

Atatürk diyor ki “Hayatta en hakiki mürşit ilimdir.” cümleleri bağlı cümlelerdir.

Aşağıdaki metindeki cümleleri yapıları bakımından inceleyiniz.

“Ne kadar da geveze olmuştu. Hiç soluk almadan konuşuyordu.

Bir ara:

– Hatırlar mısınız bilmem, dedi. Şiirler okurduk hep sizinle... Hani canım, o demir iskelenin ucunda... Hele Faruk Nafiz’in “Kıskanç” diye bir şiiri vardı. Anket defterime bile yazmıştınız hatta. Nasıldı bakayım o:

Sakin bir söz söyleme

Yüzüme bakma sakın...

Sesini (bir) duyan olur.

Sana göz koyan olur...

İsabet ki gerisini hatırlayamadı. Yoksa şiire de Faruk Nafiz’e de yazık olacaktı.”

Haldun Taner

Cümleler yüklem türüne ve bulunduğu yere göre iki türde incelenir:

1. Yüklem Türüne Göre Cümleler: Cümleler yüklem türüne göre isim ve fiil cümlesi olmak üzere ikiye ayrılır.

a. İsim Cümlesi: **Yüklemi isim ya da isim soyundan bir sözcük ya da sözcük öbeğinden oluşan cümlelere isim cümlesi denir.** İsim cümlesi öznenin ne olduğunu ya da durumunu bildirir. Nitelik, özellik ve sayı bakımından özne ile yüklem arasında bağlantı kurar.

İsim cümlelerinde yargı ek fiilin çekimi ile sağlanır. İsim ve isim soyundan olan sözcükler ek fiilin çekimine girerek yüklem niteliği kazanır.

“Ahmet hastadır. Ayşe çok güzeldi.”

“Bundan başka hikâye yazmakta bir vazife daha vardı.”

Namık Kemal

“Rüzgâr şiddetli, hava soğuktu.”

İsim cümlelerinde yüklem koşaç alır. Kosaç cümleye olumluluk, olumsuzluk kesinlik, olasılık süreklilik anlamları katan sözcük ya da ektir. Olumluluk anlamı -dır/-dir eki ile; olumsuzluk anlamı da değil / değildir sözcüğüyle sağlanır.

Çocuk hastadır. (olumlu)

Çocuk hasta değildir. (olumsuz)

b. Fiil Cümlesi: **Yüklemi çekimli bir eylem olan, bağımsız yargı bildiren cümlelere fiil cümlesi denir.** Fiil cümleleri öznenin ne yaptığını bildirir. Bu tür cümleler haber (bildirme) ya da istek kipiyle kurulur. Haber kipiyle kurulanlar bir yargıyı, bir oluşu, bir durumu bildirirler. Dilek-istek kipiyle kurulanlar ise bir duyguyu, bir isteği ya da bir emri dile getirirler.

Değirmene yaklaştım. Oradaki yükleri indirip taşıyan delikanlıya ihtiyar değirmenciye sordum.

Mehmet Emin

Bolu Paşa haykırıyordu.

İsabalı bu sözleri duyunca üzüldü.

Köroğlu kahvesini içti.

Yukarıdaki cümlelerin yüklemeleri “yaklaştım, sordum, üzüldü, içti” sözcükleri çekimlenebilir fiillerdir. Bu tür cümlelere fiil cümlesi denir.

Cümleler yüklem bulundugu yere göre kurallı ve devrik cümle olmak üzere ikiye ayrılır.

a. Kurallı Cümle: **Kurallı bir cümlede yüklem sonda bulunur. Cümle özne, nesne ve yüklem düzeninde sıralanır. Bu düzende olan cümlelere kurallı cümle denir.**

“Köroğlu ordunun yaklaştığını anladı.” cümlesinde ögeler özne, nesne ve yüklem düzeninde sıralanmıştır.

Bazı cümlelerde özne yukarıdaki gibi açıkça belli olmayabilir.

“Ordunun yaklaştığını anladı.” cümlesinde özne (o) yüklemden anlaşılır.

Bu tür özneye gizli özne denildiğini anımsayınız.

b. Devrik Cümle: **Yüklemi sonda olmayan cümleye devrik cümle denir.** Devrik cümlede yüklem başta, ortada olabilir. Sözün etki ve anlam gücünü artırmak için devrik cümle kullanılır.

“Göresim geldi seni.”

“Severim gerçekçi edebiyatı.”

“Sen neler söylüyorsun, Abdülbaki?”

“Ayıkla pirincin taşını.”

Nurullah Ataç

cümlelerinde yüklem sonda değildir. Bu tür cümlelere devrik cümle denir.

Devrik cümleler anlatıma doğallık katar.

Aşağıdaki metnin yüklemelerini türlerine (isim, fiil cümlesi) ve öğelerinin dizilişine göre inceleyiniz. Türünü belirtiniz.

“Kalafat’a göre fırtınalar atlatılmıştı. Gökyüzündeki bu yedi renk, sükûna işaretti.

Yola çıktığımız zaman deniz dümdüzdü. Ebemkuşağı zaman zaman gözümüzden silinip tekrar ortaya çıkıyordu. Sanki dünyanın kuruluşundan bir gün yaşıyor gibi gidiyorduk.

Arkama baktım. Bu sefer de Çamlıca sırtlarında bir iki bulut peydahlanmıştı.

– Poyraz geliyor, Kalafat, dedim.

– Gelsin, dedi. Gün batmadan oksiyadayız.

– Fener erken yandı galiba, dedim.

– O, gece gündüz çakar be, dedi.

Sivriada’nın bir mil açığında, sağımızdan hafif hafif bize yetişmeye çalışan poyraz kabarıverdi.

Kalafat, kayığın burnunu poyraza çevirdi. Sivri’yi solumuzda bırakıp açılıyorduk.

Sait Faik Abasıyanık

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

- * Yapı bakımından cümleler kaç türe ayrılır?
- * Yalın, birleşik, sıralı ve bağlı cümle ne demektir? Bunlar arasındaki farkı söyleyiniz.
- * Herhangi bir metinden bağlı ve sıralı cümleleri gösteriniz.
- * Cümleler yüklemine göre kaç gruba ayrılır?
- * Cümleler öğelerinin dizilişine göre hangi türlere ayrılır?
- * Kurallı cümle ve devrik cümlelere konuşma dilinden örnekler bulunuz.

2.Bildirdikleri Anlama Göre Cümleler

a. Haber Cümleleri

HAZIRLIK

Haber cümleleri daha çok hangi tür metinlerde kullanılır? Araştırınız.

AÇIKLAMALAR

Ben oradayken gençten bir adam geldi. Elinde bir değnek vardı. Demirciye uzattı. Bu değneğin ucuna beş on halka geçirilecek. Bu genç adam, onunla, her sabah akşam bağa giderken eşeği dürtcek.

Demirci anladı, ses çıkarmadı, duvardan üç beş halka aldı, sanatına vakıf bir adam sükûnetiyle değneğe taktı. Lakin, genç adam, usûl hilafına (zıddına), değneğin yan tarafına bir halka daha taktırmak istiyordu. Çilingirle aralarında mubahase (karşılıklı konuşma), başladı. Çilingir, “Olmaz, dedi, bunun usulü böyledir.”

Delikanlı usulü bozmakta ısrar ediyordu.

– Canım sen tak. Nene lazım...

– Takılmaz evladım... Ben kırk yıldır bu sanatı işlerim.

– Canım, parasıyla değil mi? Sen takıver, ötesine karışma!

İhtiyar, belki ısrar etmeyip takacaktı; ancak “parasıyla” sözüne fena hâlde içerledi, daha ziyade bir şey demeyerek değneği genç adamın elinden aldı, eski taktıklarını da sökerek iade ettikten sonra,

– Biz para âşıklısı değiliz, var başka yerde yaptır, dedi.

Memduh Şevket Esendal

Yukarıdaki metinde “Gençten bir adam geldi. Elinde bir değnek vardı. Demirciye uzattı.” cümlelerinde bir bilgi bir haber verilmektedir. Burada görülen, tanık olunan bir olay anlatılmaktadır. Tutacaktı yüklemine tutacak gelecek zaman ifade etmekte- t (di) eki gelecek zamanın hikâyesini belirtmektedir.

“Bunun usulü böyledir.” Geniş zamanlı bir cümledir. Bu zaman şimdiki ve gelecek zamanı da içine alan geniş bir zaman dilimidir.

Haber cümleleri daha çok anlatmaya bağlı bilgi, vermek, aydınlatmak amacıyla yazılan metinlerde kullanılır. Burada kişinin gördüğü, duyduğu olaylar anlatılır.

Eylemin belirttiği anlam geçmişle, şimdiyle ve gelecekle ilgili bildirme görevi yerine getirilir.

Eylem kök ve gövdelerine çeşitli kip (zaman) ekleri getirilerek zaman; zaman eklerinden sonra da kişi ekleri eylemin kimin yaptığı belirtilir.

Örneğin; yazacağım yüklemi

yaz- acak-ım, “yaz” eylem kökü)

“-acak” gelecek zaman eki, “-ım” kişi eki (ben)dir.

Aşağıdaki metindeki haber cümlelerini bulunuz. Yüklem zamanını ve kişisini belirtiniz.

– Neden böyle çekiyorsun küreği, dedim.

– Böyle çekmesem nasıl düşeriz Sivri’ye, dedi.

Sait Faik

....

– Orada mı- dedi Kalafat.

Sotiri:

– Daldı, dedi.

– Yine çıkar. Mağarada geceler. Keyfi kaçtı oğlanın bizi var diye...

Bu ihtiyar münzevi senelerden beri buralarda. Bırakmış uzak denizlerini, yüzlerce karısını, binlerce çocuğunu, basmış gelmiş Marmara’nın bu Sivriada’sına...

Sait Faik

Ek fiil: İsim soylu sözcüklerin sonuna gelerek, onların yüklem olmalarını sağlayan dil birimine ek fiil denir.

“Ahmet çalışkandır. Hepimiz arkadaşız. Hava güzel. Çok yorgunum.” cümleleri isim soyludur. Bunlar eklerle çekimli hâle gelir ve yüklem görevini yaparlar.

Ek fiil imek fiilinden doğmuştur. İdi, imiş, ise, iken olarak ek hâline gelmiştir.

Çekimi şöyledir:

çalışkan-ım

I. Tekil kişi

çalışkan - sın

II. “ “

çalışkan-dır

III. “ “

çalışkan-ız

I. Çoğul kişi

çalışkan-sınız

II. “ “

çalışkan-lar

III. “ “

Ek fiil “değildir” sözcüğüyle olumsuz hâle getirilir.

Çalışkandır. Çalışkan değildir. vb.

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

- * Haber cümleleri hangi zaman dilimini kapsar.
- * Haber cümlelerinde ne tür olaylar (izlenen gözlenen, yaşanan) anlatılır?
- * Çeşitli metinlerden haber cümleleri bulunuz.
- * Ek fiil ne tür sözcükleri fiil yapar?

C. CÜMLEDE ANLAM

1. Cümlede Anlamanın Oluşması

HAZIRLIK

Rastgele sıralanan sözcükler bir anlam oluşturur mu? Cümlede anlamanın oluşmasında eklerin işlevi nedir? Araştırınız.

* Herhangi bir cümleyi eklerini atarak okuyunuz. Sizce bir anlam taşıyor mu? Belirtiniz.

AÇIKLAMALAR

Şimdi akıntıya verdik miydi sandalın burnunu, kürek çekmeden mağaranın önündeyiz.

Sahiden de öyle oldu. Sular bizi tam mağaranın önüne getirdi. Sandalın burnunu mağaraya soktuk. Bekledik. Kalafat kepçeyi daldırıyor, kocaman karidesler tutuyordu.

Birden durdu. Yanımızdaki çocuğa:

– Baksana, Sotiri, dedi, ayı balığı geldi galiba, bir ses duydum.

Çocukla beraber arkada oturmuştuk. Dönüp baktık: On kulaç ötemizde terli, şişman bir zenci çocuğu gözleriyle, fok, bize bakıyordu.

Baktı ve daldı.

Sait Faik Abasıyanık

Yukarıdaki metni inceleyiniz. Metinde cümleler bir kurala göre düzenlenerek anlamlı hâle gelmiştir.

Metin ilk cümlesini birlikte inceleyelim.

“Şimdi, akıntı, var, sandal, burun, kürek, çek, mağara, ön” sözcükleri başlı başına bir anlamları oldukları hâlde, cümle içerisinde anlaşılır bir anlam taşımazlar. Burada mesaj (ileti) gönderici ile alıcı arasındaki ilişki cümleyi anlamlı hâle getirir. Yukarıdaki cümlede “Şimdi akıntıya verdik miydi sandalın burnunu, kürek çekmeden mağaranın önündeyiz.” sözcük grupları bir düzen içerisinde sıralanarak anlam kazanmıştır. Bu ögeler arası uyum sözcüklerindeki ekler sayesinde sağlanmaktadır.

“Sular bizi tam mağaranın önüne getirdi.” cümlesinde “su, biz, tam, mağara, ön, getir.” sözcükleri eklerle bağlanarak cümle anlamlı hale gelmiştir (biz)i, (mağara)nın, (ön)üne vb. dil bilgisi ögeleri sözcükleri birbirine bağlamaktadır.

Türkçede bir cümle farklı biçimlerde ifade edilebilir. Bu durumda cümlelerin anlamında değişiklikler olur. Aynı cümleyi şöyle söyleyebiliriz.

“Tam mağaranın önüne bizi sular getirdi.” cümlesinde anlamda değişimler oluşmuştur. Burada mağaranın önüne bizi neyin (suların) getirdiği öne çıkmıştır.

“Yazmak” yüklemiyle biten ve çeşitli anlamlara gelen cümleler kurunuz.

Sait Faik’ten alınan metindeki yüklemeleri inceleyiniz.

Yukarıdaki metinde yüklemelerde bir haber bildirilmektedir. Oldu, tutuyordu, duydum vb. örnek olarak gösterilebilir.

“Çatma kurban olayım çehreni ey nazlı hilâl,”

“Hele karnaval mevsimi de gelse”

“Buna razıyız, daha beteri olmasa.” cümlelerinin yüklemine bir dilek-istek ifade edilmektedir.

Türkçede fiiller haber ve dilek kipi olmak üzere iki bölümde incelenir. Fiilde kip dile getirilen işin, hareketin olayın oluşuyla ilgili biçimine verilen addır. Bu biçimde iş, hareket oluş ya bildirilir ya da dilek istek, emir dile getirilir.

Çekimli fiillerde köklere getirilen eklerle kip ve kişi anlaşılır. Bil-di-m fiilinden bilmek eylemi-eylemin kipi ve zamanı (-di) ve kişi (-m) ekinden anlaşılır.

Fiillerde olayı yapan kişi ve kişinin olay karşısındaki ruhsal durumu kip ile anlaşılır.

A. Haber Kipleri: Bu kipte eylemin yapıldığı zaman kavramı geçmişte, şimdi, gelecekte ya da geniş bir zaman diliminde mi yapıldığı bildirilir. Fiil kök ya da gövdelerine belirli eklerin getirilmesi ile kurulur. Bilirme kipleri şunlardır: Belirli geçmiş zaman, belirsiz geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zaman.

B. Dilek Kipi: Fiillerle anlatılan kavram dilek, istek, gereklilik emir (buyurma) anlamı taşıdığı için dilek-şart kipi olarak adlandırılır.

Haber kipinde olduğu gibi fiil kök ya da gövdelerine çeşitli ekler getirilerek kurulur.

Dilek kipleri şunlardır: dilek-şart, istek, gereklilik ve emir kipi.

Haber ve dilek kipleri tablo olarak şöyle gösterilir.

8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147 148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162 163 164 165 166 167 168 169 170 171 172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198 199 200 201 202 203 204 205 206 207 208 209 210 211 212 213 214 215 216 217 218 219 220 221 222 223 224 225 226 227 228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248 249 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400 401 402 403 404 405 406 407 408 409 410 411 412 413 414 415 416 417 418 419 420 421 422 423 424 425 426 427 428 429 430 431 432 433 434 435 436 437 438 439 440 441 442 443 444 445 446 447 448 449 450 451 452 453 454 455 456 457 458 459 460 461 462 463 464 465 466 467 468 469 470 471 472 473 474 475 476 477 478 479 480 481 482 483 484 485 486 487 488 489 490 491 492 493 494 495 496 497 498 499 500 501 502 503 504 505 506 507 508 509 510 511 512 513 514 515 516 517 518 519 520 521 522 523 524 525 526 527 528 529 530 531 532 533 534 535 536 537 538 539 540 541 542 543 544 545 546 547 548 549 550 551 552 553 554 555 556 557 558 559 560 561 562 563 564 565 566 567 568 569 570 571 572 573 574 575 576 577 578 579 580 581 582 583 584 585 586 587 588 589 590 591 592 593 594 595 596 597 598 599 600 601 602 603 604 605 606 607 608 609 610 611 612 613 614 615 616 617 618 619 620 621 622 623 624 625 626 627 628 629 630 631 632 633 634 635 636 637 638 639 640 641 642 643 644 645 646 647 648 649 650 651 652 653 654 655 656 657 658 659 660 661 662 663 664 665 666 667 668 669 670 671 672 673 674 675 676 677 678 679 680 681 682 683 684 685 686 687 688 689 690 691 692 693 694 695 696 697 698 699 700 701 702 703 704 705 706 707 708 709 710 711 712 713 714 715 716 717 718 719 720 721 722 723 724 725 726 727 728 729 730 731 732 733 734 735 736 737 738 739 740 741 742 743 744 745 746 747 748 749 750 751 752 753 754 755 756 757 758 759 760 761 762 763 764 765 766 767 768 769 770 771 772 773 774 775 776 777 778 779 780 781 782 783 784 785 786 787 788 789 790 791 792 793 794 795 796 797 798 799 800 801 802 803 804 805 806 807 808 809 810 811 812 813 814 815 816 817 818 819 820 821 822 823 824 825 826 827 828 829 830 831 832 833 834 835 836 837 838 839 840 841 842 843 844 845 846 847 848 849 850 851 852 853 854 855 856 857 858 859 860 861 862 863 864 865 866 867 868 869 870 871 872 873 874 875 876 877 878 879 880 881 882 883 884 885 886 887 888 889 890 891 892 893 894 895 896 897 898 899 900 901 902 903 904 905 906 907 908 909 910 911 912 913 914 915 916 917 918 919 920 921 922 923 924 925 926 927 928 929 930 931 932 933 934 935 936 937 938 939 940 941 942 943 944 945 946 947 948 949 950 951 952 953 954 955 956 957 958 959 960 961 962 963 964 965 966 967 968 969 970 971 972 973 974 975 976 977 978 979 980 981 982 983 984 985 986 987 988 989 990 991 992 993 994 995 996 997 998 999 1000 1001 1002 1003 1004 1005 1006 1007 1008 1009 1010 1011 1012 1013 1014 1015 1016 1017 1018 1019 1020 1021 1022 1023 1024 1025 1026 1027 1028 1029 1030 1031 1032 1033 1034 1035 1036 1037 1038 1039 1040 1041 1042 10

¹ Sont bilingues de zezemumama geselekhile le ipole gelaeni ees) e le laulha boudochu.

Aşağıdaki metni inceleyiniz. Metindeki yüklemelerin kipini söyleyiniz.

Baharın ilk günlerinden biriydi. Karlar erimişti. Birden köyün arka tarafından bir homurtu yükseldi, yer gök inliyordu. Koyunlar ürkmüş, kaçışıyordu. Hemen koştum. Dumanlar içinde bir şey yaklaşıyordu. Bütün köy toplanmış, kimi yaya kimi atlı, gülüşüp, bağrışarak ardına düşmüşlerdi. Ben de koşup yetiştim. İlk gördüğüm şey oğullarım oldu.Üçü birden Suvankul'un yanına, traktörün üstüne çıkmışlardı. Islık çalıyor, haykırıyor, şakalarını havaya fırlatıyorlardı. Sanki birer kahraman gibi dimdik duruyorlardı, sevinç içindeydiler. Şimdi anlıyordum sabah erkenden ırmağa doğru neden sıvıştıklarını. İzin vermeyeceğimi bildikleri için bana görünmeden sıvışmışlar, babalarını karşılamaya gitmişlerdi.

Cengiz Aytmatov

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

- * Cümlede anlamın oluşmasını sağlayan ögeler nelerdir?
- * Çeşitli metinlerden haber-dilek kipindeki cümlelere örnekler bulunuz.

2. Bildirdikleri Anlama Göre Cümleler

b. Dilek, İstek, Soru Cümleleri

HAZIRLIK

Haber cümleleri ile dilek-istek belirtilen cümleler arasında nasıl bir fark vardır? Araştırınız.

AÇIKLAMALAR

“Büdü böylesine atıp eğirince kocası dayanamamış:

– Hele sen bir sus, sultan anası, demiş. Olsa ile bulsa, bir araya gelse, sana sırma saçlı bir kız veren Allah, bana da altın perçemli bir oğlan verse yemez, yedirir; giyemez giydirir; okutur, dokutur ben de öyle bir adam ederdim ki alimallah görüp edenlerin parmağı ağzında kalırdı. Hele kızların, hele kızların... İlle velakin ne küçük vezirin kızını alırdım, ne büyük vezirin, alsam alsam padişahın kızını alırım ki dillerde destan olur, felek bile bir yaşına daha girerdi.”

Eflatun Cem Güney

Yukarıdaki metni inceleyiniz. Metinde geçen “olsa, bulsa, gelse verse” sözcükleri bir dileği bir isteği belirtmektedir. Bir dileği, bir isteği, bir emri ya da bir gerekliliği ifade eden cümlelere dilek-istek cümleleri denir. Dilek-istek cümlelerinde istenilen tasarlanan bir eylem veya eylemler hakkında bir niyet duygusu ifade edilir.

Dilek-istek cümleleri grubunda istek bildiren cümleler, dilek-şart bildiren cümleler, soru cümleleri, gereklilik bildiren cümleler, emir cümleleri ile ünlem cümleleri yer alır.

Dilek-şart cümleleri: Dilek şart cümleleri fiil kök ya da gövdesine -sa/-se ekleri getirilerek kurulur.

“Ah bir zengin olsam.”

“Okulumu bitirsem, yüzmeyi öğrensem.” cümlelerinde şarta bağlı bir dilek anlatılmaktadır.

İstek cümleleri: Bu tür cümleler kişinin kendi kendine yapmak istediği eylemi ifade eder.

“Kalkayım, eve gideyim,

Haydi bize gidelim. Burada iki gün kalalım.” cümleleri bu tür cümlelerdir.

Gereklilik cümleleri: Mutlaka yapılması gerekir anlamı ifade ederler.

*Başarmak için çalışmalıyım.” “Eve gitmeliyim.” vb.

Emir cümleleri: Bir buyruğu bir emri ifade eden cümlelerdir.

oku, çalış, git, gel, vb.

Soru cümleleri: Soru anlamı ifade eden cümlelere soru cümlesi denir. Soru cümlesi soru edatları ile ya da cümlelerin sonuna getirilen -mı/-mi soru ekleriyle kurulur.

Soru cümleleri göndericinin (konuşan kişinin) bilmediği bir konunun doğrulanması (teyidi) amacıyla kullanılan cümle çeşididir. Bu tür cümlelerde mutlaka cevap verilmesi beklenir. **Cevap beklenen soru cümlelerine gerçek soru cümlesi, cevap beklenmeyen, dikkat çekmek duygu ve düşünceyi daha güzel ifade etmek amacıyla kurulanlara da sözde soru cümlesi denir.** “Ne kadar güzel bir manzara?” vb.

Rica, abartma, karşılaştırma, sitem ifade etmek için de soru cümleleri kullanılır.

Soru cümlelerinin sonuna soru işareti konur.

Bundan şüphe mi duyuyorsunuz?

Orada ne yapıyorsunuz?

Ünlem cümlesi: Coşku ve heyecan ifade eden cümlelere ünlem cümlesi denir. Ünlem niteliğindeki sözcükler ile şaşma öfke, bıkma, sitem, üzüntü, özlem, yardım isteği ifade eden sözcüklerle ünlem cümleleri kurulur.

Ünlem cümlelerinin sonuna ünlem işareti konur.

Örnekler

Ey en güzel!

Ey en büyük!

Ey Atatürk!

Behçet Kemal Çağlar

Ey insan, ey yalnız kendim diyen Tek Adam!

Coşkun Ertepinar

Herkese hak veren hiç haksız çıkmaz!

Cenap Şahabettin

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

- * Herhangi bir metindeki dilek-istek, soru ve ünlem cümlelerini belirleyiniz.
- * Dilek-istek cümlelerini gruplandırınız.
- * Soru cümleleri nasıl oluşur? Gerçek soru cümlesi ile sözde soru cümlesi nedir?
- * Ünlem cümleleri ne tür sözcüklerden oluşur?

Bildirdikleri Anlama Göre Cümleler

c. Olumlu, Olumsuz Cümleler

HAZIRLIK

Cümlede olumsuzluk anlamı nasıl kurulur? Yüklemleri fiil ve isim olan sözcüklerde olumsuzluk eki nelerdir?

Cümlede olumsuzluk anlamını “zıt anlamlı” sözcüklerle karıştırmayınız.

AÇIKLAMALAR

“Edi de bu kadar yüksekten uçuşuna dayanamamış.”

“Demirci ses çıkarmadı.”

“Atlar ürkmeydi, kimse bana dokunmadı, düşmedim cümleleri olumsuz cümlelerdir.”

Bu cümlelerin olumlu hâli dayanmış, (ses) çıkardı, ürktü, dokundu vb. sözcüklerle kurulan biçimdir. Olumluluk hâli Türkçe fiillerin yapılanları içerisinde anlatılmaktadır.

Bu cümlelerde olumsuzluk fiil kök ve gövdelerine getirilen -mamak/-memek ekleriyle kurulmaktadır. Bilmek olumlu, bilmemek olumsuz, okudu olumlu, okumadı olumsuzdur.

Türkçede olumsuzluk eki fiil kök ve gövdelerine zaman ekinde önce gelir.

Yaz-ma-yacak-fiilinde yazmak eylem kökü, -ma- olumsuzluk eki; y-acak gelecek zaman ekidir. Gelecek zaman ekinde sonra da kişi ekleri gelir.

Şu sözcükleri olumsuz hâle getiriniz.

görmek, geldik, bilecek, yüzmüştüm, yazacağım

Yüklemleri isim olan cümlelerde olumsuzluk -dır ekinde sonra gelen değildir sözcüğüyle kurulur.

“En çok sevdiğim çiçek güldür.” olumlu cümlesi “gül değildir” biçiminde olumsuz duruma getirilir.

Yüklemleri “var” ile biten cümleler de yok sözcüğüyle olumsuz hâle getirilir.

“Semtlerde bir tek garaj yok.”

“Bir tarafta deniz bir tarafta da havuz vardı.”

Aşağıdaki metindeki olumlu cümleleri olumsuz, olumsuzları da olumlu hâle getiriniz.

“Ne diye oyalanıp duruyorum sanki! Sinamayı kurt yemez ya, gerçekten o perili ana, bunları parmaklarına sakladıysa, ya işten belli olur, ya aştan!” deyip, bağlamış önlüğü beline, almış alacağı işi eline... O nur yüzlü hatuncuğun dediği gibi, şöyle bir kımıldatmış parmaklarını, o kadar... On parmağındaki on peri, her işi yapıp yakıştırmış! Her aşı pişirip taşırmış, gayrı inanmaz olur mu sevincinden deli, divane olası gelmiş. Akşam olup da kocası dönünce bakmış ki ne görsün! Evin şekli şemali değişmiş; Gül Kız gül gibi yapmış her tarafı... Adamcağızın gözü gönü açılıp baktıkça bakası gelmiş. Hele o yemekler, misk gibi; ömründe tatmadığı şeyler, yedikçe yiyesi gelmiş.

Eflatun Cem Güney

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

- * Olumlu ve olumsuz cümleler nasıl oluşur? Olumsuz cümleler metne ne kazandırır?
- * Çeşitli metinlerden olumlu ve olumsuz cümlelere örnekler bulunuz.

3. Anlamlarına Göre Cümleler

HAZIRLIK

Cümleler anlatılan olay, duygu ve düşüncelerin içeriğine göre ne gibi anlamlar kazanır? Her tür konuyu ifade etmede aynı tür cümleler kullanılır mı? Araştırınız.

AÇIKLAMALAR

(1) “ Bir toplumda ahlakın ilerlemesini, düzelmesini istiyor musunuz? o toplumda edebiyat, sanat merakını uyandırmaya, geliştirmeye, çalışın. Çocuklara, gençlere şiirler hikâyeler, romanlar okutturun, onları tiyatrolara, sinemalara gönderin. O hikâyelerin, romanların, oyunların insanlarıyla tanışsınlar, onların hayatlarını hayallerinde yaşasından, öğrensınler, onların içlerini böylece gerçekleri insanları daha iyi anlarlar.

Nurullah Ataç

(2) Kırlara bakıyordum. Çıplak, sonsuz topraklardı. Buruk bir sevgi duyuyordum. Bozkır bütün değerleri kendi derinliklerinde saklıyor ama susuzluktan yalnızlıktan şimdilik cansız bekliyordu. Yalnız oraları seviyordum. Pencereden olanca çıplaklığı ve bırakılmış hâli ile düzlükler görürüyordu. Her yer alabildiğine bombozdu. Yakıcı güneşin altında tepeler titreşiyorlardı.

Talip Apaydın

(3) Asırlık ağaçlara komşu sadakati

Bostancı Çatalçeşme sakinleri, mahallerindeki ağaçların kesileceğini duyunca belediyeye başvurdu. Geçtiğimiz günlerde bahçesinde 80-100 yıllık çam ağaçlarının bulunduğu Mine Sokak 16 numaradaki villa arazisine inşaat izni verildiğini öğrenen semt sakinleri, ağaçların da kesileceğini duyunca harekete geçti.

Ağaçların imar mevzuatına göre tescilli olduğu belirlenirken aralarında imza toplayan komşular, Kadıköy Belediyesi İmar Müdürlüğüne başvurarak tarihi ve tescilli olduğu tespit edilmiş ağaçların korunmasını talep etti. İmar Müdürlüğü konuyla ilgili olarak araştırma başlattı.

Yukarıdaki metinlerdeki cümleleri inceleyiniz.

Metinlerde yakın anlamlı cümleleri, sebep-sonuç bildiren cümleleri, şart cümlelerini, açıklama bildiren cümleleri bulunuz.

Bu metinlerden ilkinde emir cümlelerinin yer aldığını göreceksiniz. İkinci metinde bozkırın tasviri yapılmaktadır. Üçüncü metin ise bir olayı aktarmaktadır. Mahalle sakinlerinin eylemi olayı öğrenen gazete muhabiri tarafından anlatılmaktadır.

Olayın anlatımında haber cümleleri kullanılmıştır.

Cümlede anlam en çok yüklemde belirtilir. Yüklem dışındaki ögeler yüklemde belirtilen anlamı tamamlarlar.

Cümleler çeşitli nitelikler taşırlar. Cümleler betimleyici (tasvir edici), açıklayıcı, öyküleyici ve tartışma niteliğinde kurulabilir. Bu nitelik anlatılan konunun özelliğine anlatan kişinin üslubuna göre değişir.

Cümleler metinde bulunukları yere göre anlam ve değer kazanır. Yalnız başına cümlelerin anlamından söz etmek yanılgıya neden olur.

Cümleler yerine göre anlam bakımından nasihat, öneri, öğüt, üzüntü, sitem, eleştiri vb. içerirler.

Aşağıdaki cümlelerin ne gibi anlamlar taşıdığını söyleyiniz.

Dinle sana bir nasihat edeyim

Hatırdan gönülden geçici olma.

Yiğidin başına bir iş gelince

Onu yad ellere açıcı olma

Karacaoğlan

“Bizde de gazetecilik okulu açılmalı!”

Ahmet Rasim

“Yüzmeyi öğrenip öte yakaya geçselerdi.”

Talip Apaydın

“Kim söylemiş beni

Süheyla'ya vurgunum diye.”

Orhan Veli

“Bu işin böyle olacağı başından belliydi.”

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

- * Aynı düşünce farklı cümlelerle ifade edilebilir mi?
- * Herhangi bir metinden amaç, şart, dilek bildiren cümlelere örnekler bulunuz.
- * Cümleler kullanılan yere göre anlam ve değer kazanır mı? Bir metinde yerinden çıkartılan bir cümle anlam kaybına neden olur mu?

4. Anlatım Bozuklukları

HAZIRLIK

Çevrenizdeki kişilere dikkat ediniz. Okuma ve yazmada nerelerde hata yapıyorlar? Bunların kaynağı ne olabilir?

AÇIKLAMALAR

Anlatım bozuklukları dil bilgisi kurallarına uymamaktan ve anlamdan kaynaklanan bozukluklar olmak üzere ikiye ayrılır.

a. Dil bilgisi kurallarına uymamaktan kaynaklanan bozukluklar

Özne-Yüklem Uygunluğu: Özne ile yüklem arasında teklik-çokluk ve kişi bakımından uygun olmalıdır.

* Bir topluluk adına konuşan kişi özneyi de yüklemi de çoğul olarak kullanır.

Bir genç zabıt yaklaşıp ona “Hoca inat etme fena yaparız.” dedi. Bu cümlede tekil bir varlık olan zabıt, bir kitle adına yüklemi çoğul olarak “yaparız” kullanmıştır.

* Böbürlenmek için özne olan zamir çoğul olarak kullanılır.

Biz adamı perişan ederiz.

Biz kaba gürültüye papuç bırakmayız.

* Özne ile yüklem in kişi bakımından uygun olması gerekir.

Sen bu kitabı okuyacaksın.

O bize geldi. Biz çalışalım.

Siz gidiniz.

* Öznesi ayrı kişilerden oluşan cümlelerde özne ve yüklem uygun olmalıdır.

Ayşe’yle sen tiyatroya gitmeyeceksiniz, sınava hazırlanacaksınız.

O geceyi iyi hatırlıyorum, sen, ben, Turgut sinemaya gidiyorduk. (Sen, ben ve Turgut “biz” olarak kullanılır.)

* Anlatıma saygı ve nezaket katmak için tekil varlıklar çoğul olarak kullanılır.

Cumhurbaşkanımız İstanbul’u şerefliendirdiler.

Siz buyurun.

– Ahmet Bey evdeler mi?

– Hayır şimdi çıktılar.

* Şu örneklerde özne çoğul olsa da yüklem tekil olarak kullanılır.

Gözlerinden yaşlar boşandı.

Gürültüler, bağrıışmalar başladı.
Ağaçlar çiçek açtı.
Dışarıdan uğultular geliyordu.
Sular mı yandı? Neden tunca benziyor mermer.

Ahmet Haşim

Çalışanlar zam istiyor.

b. Anlamdan kaynaklanan bozukluklar ise şöyle sıralanabilir:

* **Öge eksikliğinden kaynaklanan anlatım bozukluğu anlatım bozukluğuna neden olur.**

* **Cümlede özne yüklem, nesne, ya da tümleçlerden birinin eksik olması anlatım bozukluğuna neden olur.**

“Buna ancak Bakan karar verir ve uygular.” cümlesinde “Buna... karar verir.” cümlesi uygun olduğu hâlde “Buna.... uygular” arasında bir uyumsuzluk vardır.

“Kardeşinizi tanıyoruz ve güveniyoruz.” cümlesi yanlıştır. Cümlede güveniyoruzdan önce “ona” sözcüğü getirilmelidir.

“Bizi ilgiyle dinliyor ve not alıyordu.” cümlesinde

“Bizi ilgiyle dinliyor ve (konuşmalarımızı) not alıyordu olmalıdır.”

* **Yerinde kullanılmayan sözcükler anlatım bozukluğuna neden olur.**

– Enflasyon her şeyi pahalatıyor.” cümlesinde pahalatıyor yerine pahalaştırıyor;

“Hiçbir işte süreli çalışmaz, hemen ayrılırdı.” cümlesinde süreli yerine sürekli kullanılmalıdır.

Aşağıdaki anlatım bozukluklarını düzeltiniz.

Yüzüme gülümseyerek bakındı.

Manzarası çok güzel ama havası temiz.

Hastalığa yakalanma şansı çok yüksektir.

Yazarın son eserini anımsayanlar bir yanlgı içerisindeler.

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

- * Anlatım bozukluklarının nedenleri nelerdir? Belirtiniz.
- * Özne-yüklem uyumsuzluğundan kaynaklanan anlatım bozukluğuna örnekler bulunuz.
- * Öge eksikliğinden kaynaklanan anlatım bozukluğuna örnekler bulunuz.
- * Yerinde kullanılmayan sözcüklerden kaynaklanan anlatım bozukluğuna örnekler bulunuz.

ÖZET

Bir veya birden fazla yargı içeren, duygu, düşünce ve istek belirten dil birimine cümle denir. Bir cümlede yüklem, özne, nesne ve tümleçler olmak üzere dört öge bulunur. Bu öğelerden yüklem ve özne cümlenin temel, nesne ve tümleçler de yardımcı öğeleridir. Bunlardan cümlede eylem oluş, durum istek ve bir hareket bildiren dil bilgisi birliğinin görev adına yüklem denir. Yüklemin belirttiği işi, eylemi yapana da özne denir. Nesne ve tümleçler cümlede belirtilen anlamın tamamlanmasını sağlarlar.

Cümleler yapıları bakımından yalın (basit), birleşik, sıralı ve bağlı cümle olmak üzere dört türe ayrılır. İçerisinde tek yargı bulunan cümleye yalın cümle denir. Bir cümle birden fazla yargıyı bağ fiillerle, sıfat fiillerle vb. bağlanarak içeriyorsa bu tür cümlelere de birleşik cümle denir.

Birden fazla yargı belirten cümleler virgül ve noktalı virgüllerle temel bir cümleye bağlanıyorsa bu cümleye de sıralı cümle denir. Yargı bildiren cümleler bağlaçlarla birbirine bağlanıyorsa bu tür cümlelere de bağlı cümle denir.

Cümlede sözcükler belli bir düzen içerisinde sıralanırsa anlam kazanır. Aynı cümle farklı biçimlerde söylenebilir. Ancak bu söyleyişte anlam kaybı olabilir.

Türkçede cümleler haber ve dilek kiplerine ayrılarak incelenir. Haber kipleri bilinen (görülen), duyulan, tanık olunan (şimdi) gelecek ve geniş zamanı kapsar. Dilek kipleri ise dilek-istek, emir, gereklilik vb. ifade ederler.

Cümleler bildirdikleri anlamlara göre haber cümlesi, dilek-istek,soru ve olumlu olumsuz cümleler olarak gruplandırılır. Soru cümlesi soru ifadeli bir cevap beklenen cümledir. Cümleler olumsuz hâle yüklemi fiille bitiriyorsa-mamak/-memek ekleri getirilerek kurulur.

Bir cümlede öğelerin eksik olması, özne-yüklem arasındaki uyumsuzluk, sözcüklerin yanlış kullanılması, noktalama işaretlerinin ve yazım kurallarına dikkat edilmemesi anlatım bildirdikleri bozukluğuna neden olur.

TEST II

1. “Hiçbir zaman kader bizi ayırmasın” cümlesinin yüklemi hangi sözcüktür?
 - A) hiçbir zaman
 - B) kadar
 - C) ayırmasın
 - D) bizi

2. “Adam çiftliğin iyi olduğunu kabul ediyordu.” cümlesinin öznesi hangi sözcüktür?
 - A) çiftliğin
 - B) adam
 - C) kabul ediyordu
 - D) iyi olduğunu

3. “Her doğan günün bir dert olduğunu
İnsan bu yaşa gelince anlarmış” dizelerinde
“Her doğan günün bir dert olduğunu” söz grubu cümlelerin hangi ögesidir?
 - A) yüklemi
 - B) belirtisiz nesnesi,
 - C) zarfı
 - D) özneyi

4. “Kurduğün devlet asırlarca muzaffer yürüdü.” cümlesinde “asırlarca” sözcüğü cümlede hangi görevi görür?
 - A) zarf tümcesi
 - B) nesne
 - C) özne
 - D) dolaylı tümleş

5. Aşağıdakilerin hangisi fiil cümlesidir?
- A) Ayşe çok çalışkan bir öğrenciydi.
B) Onu iki gündür görmedim.
C) Yarın sınavınız var mı?
D) Ondan hiçbir haber yok.
6. “Mısır tarlasına gidip beş altı koçan mısır kopardım.” cümlesi yapı bakımından ne tür bir cümledir?
- A) birleşik
B) yalın (basit)
C) bağlı
D) sıralı
7. “Ellerim cebimde uzun uzun dolaştım.” cümlesi yapı bakımından ne tür bir cümledir?
- A) yalın
B) birleşik
C) sıralı
D) bağlı cümle
8. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde soru anlamı yoktur? (Soru işareti kullanılmamıştır.)
- A) Ne zaman gelecekmiş
B) Onun kim olduğunu biliyorum.
C) Kapıyı açmak için anahtarı var mıymış
D) Cevabı ona kim söylemiş

9. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde bir dilek-istek ifade edilmektedir?

- A) İleride güzel günleriniz olacak çocuklar.
- B) Oh! yaşamak ne güzelmiş.
- C) Düzenli olarak çalışmalısınız.
- D) Şehirden kaçsam bu bahar
Varsam dumanlı dağlara

10. Aşağıdakilerin hangisi yüklemi bakımından isim cümlesidir?

- A) Sabah kalktım ki yağmur yağmış.
- B) Topraklara suyun özlemi bitmiş.
- C) Aralarında küçük kuşlar dolaşıyor.
- D) Ortalıkta bir sessizlik vardı.

